

NORMATIVNÍ A SPOLEČENSKÉ ASPEKTY DŮVĚRY V PRÁVO

Miloš Večeřa

JUDr. PhDr. Zdeněk Masopust, DrSc., patřil mezi nepominutelné české právní filosofy a právní teoretiky, což plně prokazuje jeho působení uznávaného vysokoškolského pedagoga na Právnické fakultě Západočeské univerzity v Plzni v oblasti teorie práva a dějin právní filosofie, vědeckého pracovníka Ústavu státu a práva Akademie věd České republiky a vedoucího redaktora časopisu Právník. Je třeba připomenout také jeho úspěšnou překladatelskou činnost, jak to dokládá zejména jeho kvalitní překlad stěžejní práce Ronalda Dworkina *Když se práva berou vážně*.

Měl jsem možnost se opakovaně setkávat se Zdeňkem Masopustem na řadě mezinárodních konferencí pořádaných zejména Právnickou fakultou Západočeské univerzity s podtitulem *Meta-morfózy práva ve střední Evropě* a na pravidelně pořádaných konferencích Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd. Při těchto setkáních jsem měl bohatou možnost ho poznat jako neobyčejně vzdělaného a myšlenkově bohatého právního teoretika, jehož názory byly ukotveny v hluboké znalosti právně teoretického a právně filosofického myšlení. Rád jsem s ním probíral aktuální právní témata v konferenčních kuloárech a při večerním posezení v rámci neformálního programu. Jeho myšlenky byly obohacující a vyznačovaly se jeho schopností vystihnout podstatu daného problému.

Zdeněk Masopust vycházel ve svém pohledu na právo z přesvědčení o základní roli spravedlnosti v právu a při formování

státu, z nutnosti respektování vyššího zákona než jen zákona pozitivního. Právo má být postaveno na spravedlnosti a morálce. Masopustův pohled na právo lze navázat na Platónovy myšlenky promítnuté ve slavných Ulpianových *praecepta iuris*: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*, příkazujících čestně žít, druhému neškodit a každému přiznávat, co mu náleží. Tyto příkazy, které ztělesňují základní zásady i moderního práva, jsou také morálními zásadami práva a nový občanský zákoník, zákon č. 89/2012 Sb., tyto příkazy práva pozitivoval v ustanoveních:

- § 6 odst. 1: „Každý má povinnost jednat v právním styku poctivě.“
- § 6 odst. 2: „Nikdo nesmí těžit ze svého nepoctivého nebo protiprávního činu.“
- § 3 odst. 2 písm. f): „Nikomu nelze odeprít, co mu po právu náleží.“

Ulpianovy příkazy práva mají přispět k naplňování ideje spravedlnosti v právu a vytvoření podmínek všeobecné důvěry v právo ve společnosti. Tématu důvěry v právo bude věnován následující text.

Důvěra v právo jako zásada právní

Důvěra znamená obecně možnost spolehnout se na jiné osoby, na společenské instituce a organizační formy a koneckonců na společnost a stát. Důvěru v právo pak lze chápat jako spoléhání se na právo jako oblast právního života, oblast funkčních právních vztahů. Lze ji považovat za základní předpoklad umožňující naplňovat hlavní účel práva, jenž lze spatřovat v zajišťování pokojného soužití lidí pomocí právních pravidel.¹ Důvěra občanů

¹Podle Hanse Kelsena je účelem práva dosažení relativního míru ve společnosti, kdy v právních vztazích nemusí být uplatňováno použití síly vůči právním subjektům. KELSEN, H. *General Theory of Law and State*. New York: Russell and Russell, 1961, s. 22.

v právo představuje předpoklad funkčnosti, efektivity a legitimity práva a právních institucí v právním státě.

Důvěra v právo je jedním z nejobecnějších požadavků (předpokladů), který by právo mělo naplňovat, a představuje tak velmi obecný princip práva, i když ho odborné práce věnované právním principům mezi právní principy obvykle v této obecné podobě nezahrnují. Například Wintrova *Říše principů* uvádí pouze zásadu ochrany důvěry, kterou zařazuje do kapitoly mezi nejobecnější principy právního řádu, a specifikuje ji s odkazem na odvětví soukromého práva jako zásadu důvěry v soukromoprávním styku.² Viktor Knapp ve své *Teorii práva* v kapitole nazvané důvěra v právo podřazuje důvěře v právo témata právní jistota, nepřípustnost zpětné účinnosti, zákonnost a právo na ochranu. U nepřípustnosti zpětné účinnosti výslovně vyzvedá moment respektování občanovy důvěry v právo.³

Zásadu důvěry v právo je třeba nahlížet pojmově šířeji, jako určitou hodnotu, cíl či ideál, ke kterému má právní život společnosti směřovat. Je založena na řadě právních principů, které důvěru v právo konstituují.

Důvěra v právo je těsně navázána zejména na princip právní jistoty a obecnější princip právního státu. Právní stát jako koncept vztahu práva a veřejné moci a státu je od svého vzniku postaven na požadavku právní jistoty a existenci důvěry občanů v právo, na důvěře ve spravedlivé právo, které bude naplňovat funkce, pro něž bylo vytvořeno. Právní jistota jako základ a součást důvěry v právo je chápána i jako jeden z účelů práva (Jeremy Bentham). Gustav Radbruch považoval právní jistotu za jednu ze tří komponent (účelů) ideje práva vedle spravedlnosti a účelnosti a oceňoval u právní jistoty její nadstranickost.⁴

² WINTR, J. *Říše principů. Obecné a odvětvové principy současného českého práva*. Praha: Karolinum, 2006, s. 258, 149.

³ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. BECK, 1995, s. 211.

⁴ VIZ RADBRUCH, G. *O napětí mezi účely práva*. Praha: Wolters Kluwer, 2012, s. 31 an.

Právní jistotou obvykle rozumíme skutečnost, že se každému dostane ze strany státu efektivní ochrany jeho práv, možnosti výkonu jeho subjektivních práv a v případě porušení právní normy uplatnění pouze právní normou předvídané sankce, resp. a contrario neuplatnění sankce, pokud legální normu právní subjekt neporuší. Právní jistota tak vyjadřuje obecně možnost předvídat postup státních orgánů a vyloučení nahodilosti a zvůle, což vytváří jistotu právního postavení občana a základ jeho důvěry v právo.

Základ právní jistoty lze spatřovat podle Jiřího Boguszaka v rozhodování příslušných orgánů v individuálních případech,⁵ Viktor Knapp naproti tomu vhodněji spatřuje základ právní jistoty ve vyváženém vztahu tvorby práva a aplikace práva.⁶

Princip právní jistoty v oblasti tvorby práva

V oblasti tvorby práva je princip právní jistoty naplňován souhrnně zejména v těchto položkách:⁷

- stabilita právního řádu bez překotných změn,
- srozumitelnost a určitost právních norem,
- respektování zákazu retroaktivity,
- dodržování legislativních postupů při tvorbě práva,
- hodnotová konzistentnost právních norem a jejich souladnost s ústavními normami,
- snadný přístup k právním textům.

⁵ BOGUSZAK, J. In: BOGUSZAK, J., ČAPEK, J., GERLOCH, A. *Teorie práva*. Praha: Eurolex Bohemia, 2001, s. 265.

⁶ KNAPP, V. *Teorie práva*. Praha: C. H. BECK, 1995, s. 206.

⁷ Srov. k tomu HURDÍK, J., LAVICKÝ, P. *Systém zásad soukromého práva*. Brno: MU, 2010, s. 156.

Princip právní jistoty v oblasti aplikace práva

V oblasti aplikace práva jde především o stabilitu soudního rozhodování, která se váže na stabilitu výkladu práva, jejíž podstatou je nalézání správného významu právních norem. Princip právní jistoty a důvěra v právo zakládají očekávání, že soud v dané věci rozhodne podobně jako v jiných obdobných případech, a pokud by rozhodl odchylně od ustálené rozhodovací praxe, pak své rozhodnutí dostatečně zdůvodní. Změna judikatury má proto vycházet z přesvědčení, že předchozí judikatura byla nesprávnou interpretací práva.⁸

Ustálenost soudní judikatury umožňuje předvídatelnost soudních rozhodnutí. Z principu právní jistoty lze dovodit zákaz překvapivých rozhodnutí, která ztěžují předvídatelnost práva a soudního rozhodování. Vojtěch Šimíček v této souvislosti konstatuje, že otázku předvídatelnosti soudního rozhodování je nutno rozlišovat z hlediska aplikace hmotného a procesního práva. Odklon od konstantní judikatury je pak nutno posuzovat obzvláště pečlivě, právě pokud jde o výklad a používání procesních předpisů, které mají garantovat uplatnění hmotných práv.⁹ Rozhodnutí soudu nemá být pro účastníky řízení překvapivé a má vyplynout z průběhu soudního řízení, jak opakovaně konstatoval Ústavní soud ČR např. v nálezu ze dne 17. 8. 2018, sp. zn. II.ÚS 387/18: *„Ústavní soud v souladu s výše uvedenými principy a východisky konstatuje, že ani ve skutkově podobných věcech není vyloučeno odchýlení se soudu od předchozí judikatury, avšak dojde-li k němu a navíc to účastník v řízení namítá, musí soud důvody tohoto svého odchýlení řádně a přesvědčivě vysvětlit. V případě, že soud nenaplní tuto svou povinnost, jedná se o porušení principu předvídatelnosti soudního rozhodnutí a ochrany legitimního očekávání účastníků*

⁸ BOBEK, M., KÜHN, Z. a kol. *Judikatura a právní argumentace*. 2., přeprac. a aktualiz. vyd. Praha: Auditorium, 2013, s. 151.

⁹ ŠIMIČEK, V. *Ústavní stížnost*. 3., aktualiz. a přeprac. vyd. Praha: Linde, 2005, s. 308.

a tím také porušení ústavně chráněného práva na spravedlivý proces.“

Překvapivé rozhodnutí lze charakterizovat jako rozhodnutí, které nelze při dosavadním průběhu řízení očekávat a vlivem kterého je účastník řízení zbaven možnosti skutkově a právně argumentovat. Je výsledkem soudního procesu, ve kterém soud projevil libovůli a rozhodl tak zcela nepředvídatelně. Překvapivé je pro strany především právní posouzení, o kterém buď dosud neuvažovaly, nepovažovaly jej za podstatné, anebo s ním ani jedna ze stran nepočítala, protože ho nebylo možné na základě zjištěného skutkového stavu předvídat.¹⁰ Zákaz tzv. překvapivých rozhodnutí, který plyne z práva na soudní ochranu podle čl. 36 odst. 1 Listiny základních práv a svobod, vyjádřil Ústavní soud např. v nálezu ze dne 1. 9. 2020, sp. zn. IV. ÚS 1247/20: *„Podle judikatury Ústavního soudu jde o překvapivé rozhodnutí mimo jiné tehdy, nedostanou-li účastníci řízení příležitost vyjádřit se k odlišnému hodnocení důkazů nebo k odlišnému právnímu hodnocení. Zákaz překvapivých rozhodnutí neznamená, že by účastníci řízení měli vždy znát závěry soudu ještě předtím, než soud vynese rozhodnutí. Znamená však, že účastníci řízení musí mít možnost účinně argumentovat ke všem otázkám, na jejichž řešení bude rozhodnutí soudu spočívat. Účastníkům řízení by mělo být zřejmé, které otázky jsou pro řešení věci relevantní, ať už jde o otázky skutkové, nebo právní. Je třeba jim umožnit, aby se ke všem těmto otázkám mohli vyjádřit a aby mohli účinně uplatnit své argumenty. Je proto nezbytné, aby soud účastníky řízení poučil, hodlá-li vycházet z jiné právní úpravy, jiného právního posouzení či z jiných skutkových zjištění, než mohou účastníci řízení předvídat vzhledem k dosavadnímu průběhu řízení.“*

¹⁰ PULKRÁBEK, Z. Zákaz překvapivého rozhodnutí: Bud' – anebo. *Právní rozhledy*. 2019, č. 11, s. 381.

Vyjádřením obecnějšího požadavku právní jistoty jako zásady formální spravedlnosti je i zásada legitimního očekávání, kdy s obdobnými případy se má zacházet obdobně a s rozdílnými rozdílně. Legitimní očekávání má působit i jako určitý moment zohledňovaný při soudcovském výkladu a dotváření práva. Poskytuje soudu určité vodítko při posuzování dané věci, pokud interpretace právních norem znamenala nedostatečnou ochranu subjektivních práv účastníků řízení. Na legitimní očekávání při ochraně subjektivních práv pamatuje v ustanovení § 13 i nový občanský zákoník: *„Každý, kdo se domáhá právní ochrany, může důvodně očekávat, že jeho právní případ bude rozhodnut obdobně jako jiný právní případ, který již byl rozhodnut a který se s jeho právním případem shoduje v podstatných znacích; byl-li právní případ rozhodnut jinak, má každý, kdo se domáhá právní ochrany, právo na přesvědčivé vysvětlení důvodu této odchylky.“* Obdobně i ve správním právu je zásada legitimního očekávání explicitně vyjádřena, a to v § 2 odst. 4 správního řádu, zákona č. 500/2004 Sb.: *„Správní orgán dbá, aby... při rozhodování skutkově shodných nebo podobných případů nevznikaly nedůvodné rozdíly.“* Význam efektivní ochrany práv všech právních subjektů ve stejných případech shodným způsobem a předvídatelnost postupu státu a jeho orgánů opakovaně zdůraznil Ústavní soud např. ve věci slovenských důchodů. V nálezu ze dne 25. 1. 2005, sp. zn. 252/04 Ústavní soud konstatoval, že *„v obecné rovině ve vztahu k závaznosti soudní judikatury lze konstatovat, že již učiněný výklad by měl být, nedojde-li k následnému shledání dostatečných relevantních důvodů podložených racionálními a přesvědčivějšími argumenty, ve svém souhrnu více konformnějšími s právním řádem jako významovým celkem a svědčícími tak pro změnu judikatury, východiskem pro rozhodování následujících případů stejného druhu, a to z pohledu postulátů právní jistoty, předvídatelnosti práva, ochrany oprávněné důvěry v právo (oprávněného legitimního očekávání) a principu formální spravedlnosti (rovnosti)“.*

Další principy důvěry v právo

Důvěra v právo je založena i na dalších právních principech a zásadách. Je třeba zdůraznit zejména zákaz zpětné účinnosti právních norem. I když není v našem právním řádu zákaz retroaktivity explicitně vyjádřen, až na čl. 40 odst. 6 Listiny základních práv a svobod pro oblast trestního práva, lze ho vztáhnout jako obecnou zásadu na celý právní řád. Ve spojení s článkem 1 Ústavy ČR Ústavní soud ČR vztáhl zákaz retroaktivity i na další oblasti práva, jak to vyslovil v nálezu ze dne 24. 5. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 16/93, dle něhož *„je Česká republika právním státem. K definičním znakům právního státu patří také princip právní jistoty a ochrany důvěry občanů v právo, jejichž součástí je také zákaz retroaktivity právních norem“*. Navázal tak na nálezh federálního Ústavního soudu ze dne 10. 12. 1992, sp. zn. Pl. ÚS 78/92, který vyslovil: *„Principy právního státu, právní jistoty, které možno vyvodit z požadavku demokratického uspořádání státu, vyžadují každý ústavně možný případ retroaktivity zakotvit expressis verbis v ústavě, resp. v zákoně, a vyřešit s tím spojené případy tak, aby nabytá práva byla řádně chráněna.“* V zákazu retroaktivity lze spatřovat ochranu předvídatelnosti práva a projev ochrany legitimního očekávání.

Se zásadou zákazu retroaktivity souvisí i zásada ochrany nabytých práv (*iura quaesita*), ve které je uplatněn také požadavek stability právního řádu a ochrany oprávněné důvěry v právo. Práva nabytá za účinnosti dřívější právní úpravy by neměla být dotčena novou právní úpravou.

Oproti právní teorii, která odkazuje spíše než na zásadu důvěry v právo na princip ochrany důvěry občanů v právo, se s argumentací obecnou zásadou důvěry v právo častěji setkáme v oblasti právní praxe. Zásadu důvěry v právo zejména ve svých rozhodnutích explicitně zdůrazňují rozhodnutí Ústavního soudu, a to jak v souvislosti s abstraktní, tak i konkrétní kontrolou ústavnosti.

V nálezu ze dne 13. 5. 2014, sp. zn. II. ÚS 3764/12, Ústavní soud shrnuje: „*Jedním ze základních znaků a předpokladů právního státu a zároveň právní jistoty jako jednoho z jeho atributů je takové uspořádání státu, v němž každý, fyzická osoba i osoba právnická, může mít důvěru v právo. (...) Z charakteru právního státu lze dovodit i legitimní požadavek, že se každý může spolehnout na to, že mu státní moc dopomůže k realizaci jeho subjektivních nároků a nebude mu v jejich uplatnění bránit. Požadavek právní jistoty se dotýká jak tvorby práva (tj. otázky stability práva a zákonnosti jeho tvorby), tak aplikace práva.*“ V plenárním nálezu ze dne 12. 11. 2013, sp. zn. Pl. ÚS 22/13, Ústavní soud dodává: „*Každá právní úprava musí vyjadřovat respekt k obecným principům právním, jako je důvěra v právo, právní jistota a předvídatelnost právních aktů, které strukturují právní řád demokratického právního státu, resp. jsou z něj odvoditelné. (...) Z hodnoty právní jistoty vyplývá princip ochrany důvěry občanů v právo, tedy důvěry, že právo bude plnit funkce, pro něž bylo vytvořeno.*“

Důvěra v právo jako výraz vztahu společnosti a práva

Důvěru lze považovat za základní podmínku sociálního soužití, ať již jde o společnost tradiční, moderní, či pozdně moderní. Přestože podstata důvěry zůstává stejná, její formy se mění s povahou společnosti.¹¹ V globálním rozměru se jako nejvýznamnější faktor změny povahy společnosti jeví posun moderních společností ke společnostem pozdně moderním. Obecně lze důvěru charakterizovat jako společenský fenomén, který propojuje jednotlivé mikro- a makrolinie na různých společenských stupních.¹²

¹¹ SEDLÁČKOVÁ, M. *Důvěra v demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2012, s. 23.

¹² Viz k tomu HOLÁ, L., URBANOVÁ, M. a kol. *Mediace v praxi optikou empirického výzkumu*. Praha: Wolters Kluwer, 2020, s. 76 an.

Významný polský sociolog Pieter Sztompka rozpracoval sociologickou teorii důvěry, ve které považuje důvěru jako základní konstituent společenského života. Důležitost důvěry na makrourovni narůstá v pozdně moderní společnosti v souvislosti s komplexitou, nejistotou a narůstajícími riziky. Sztompka varuje, že pokud dojde ve společnosti k poklesu důvěry, vznikne něco jako „kultura nedůvěry“, která podnítl existenci dalších negativních mechanismů, jež mají sloužit k uspokojení touhy po pořádku a předvídatelnosti. Může k nim patřit např. korupce jako snaha najít způsob kontroly nad chaotickým prostředím nebo snaha vzít do vlastních rukou kontrolu a dohled nad těmi aktéry, kterým není radno důvěřovat. Nedůvěra k okolnímu prostředí a druhým vede k vytváření ghatt, stavění neprostupných zdí, snaze hledat silnou otcovskou figuru autokratického vůdce apod.¹³

V budování kultury důvěry hraje důležitou roli právo. V současné době nabývá význam práva nové dimenze ve spojitosti s rozpadem jednotného kulturně normativního systému a se zvyšující se četností parciálních normativních řádů. Právě právo představuje onen systém normativní úpravy, který je nejsilněji formalizován, racionálně vytvořen a vykazuje vysoký stupeň dělby práce a účelové orientace. Předpokladem jeho funkčnosti je však dosažený stupeň důvěry v právo.

Důvěru v právo je třeba předně chápat jako součást individuálního, skupinového a společenského právního vědomí. Již meziválečný polský právní filosof Leon Petrażycki vyzvedl význam právního vědomí chápáním práva především jako psychického jevu, neboť jediným reálným (působícím) právem je právo, jež existuje v psychice lidí. Právně relevantní jednání podle svobodné volby toho kterého člověka je ovlivněno jeho zážitky pozitivního práva a intuitivním právem, působícím jako výsledek vnitřního

¹³ SZTOMPKA, P. *Trust: A Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 140 an.

přesvědčení práva. Intuitivní právo je tvořeno prožitky ovlivňovanými svědomím, hodnotovou orientací, empirickými poznatky i faktickými právními znalostmi individua.¹⁴ Také významný právní sociolog polského původu Adam Podgórecki zdůraznil, že právo je především psychosociálním jevem, kdy důvěra v právo je součástí právního vědomí. „*Platné právo, které se neshoduje s právním vědomím společnosti, nejenže není účinně realizováno, ale v některých případech může též vést k degeneraci nebo zániku tohoto vědomí.*“¹⁵

Právní vědomí jako projekce právní oblasti do vědomí adresátů práva představuje psychický projev práva. Tvoří zprostředkující článek mezi objektivním právem a právním jednáním právních subjektů. V právním vědomí lze rozlišit dvě základních složky právního vědomí, a to znalost práva obsahující prvky poznávací (kognitivní – informace, znalosti) a mínění o právu zahrnující prvky hodnotící (emocionální i racionální hodnotící soudy a představy) a prvky postojové.¹⁶ Regulativní funkce práva je těsně navázána na volní charakter práva, tedy skutečnost, že k působení právní normy (její efektivity) je nezbytný projev vůle adresáta práva. Informační úroveň a hodnotová a postojová stránka právního vědomí tak podstatným způsobem určují vztah právního subjektu k právu a jeho právní jednání. Z toho vyplývá důležitost právní socializace, spočívající v celoživotním formování právního vědomí subjektu.¹⁷ Stav právního vědomí ve společnosti ovlivňuje úroveň důvěry v právo.

¹⁴BANAKAR, R., TRAVERS, M. (eds.). *An Introduction to Law and Social Theory*. Oxford: Hart Publishing, 2002, s. 37 an.

¹⁵PODGÓRECKI, A. *Law and Society*. London: Routledge and Kegan Paul, 1974, s. 197 an.

¹⁶COTTERRELL, R. *The Sociology of Law: An Introduction*. 2. vyd. Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 138 an.

¹⁷VEČEŘA, M., URBANOVÁ, M. *Sociologie práva*. 2., uprav. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2011, s. 113 an.

Společenské limity důvěry v právo

Významný americký právní sociolog William Evan, jeden ze zakladatelů kvantitativních výzkumů v oblasti sociologie práva v USA, formuloval na základě řady výzkumných studií okolnosti ovlivňující dodržování práva a důvěru v právo. Z jeho závěrů lze dovodit společenské limity důvěry v právo:¹⁸

1. Míra znalosti práva

Dotýká se dostupnosti, resp. přístupnosti právních předpisů a jejich seznatelnosti. Možnost seznámit se s obsahem právních norem souvisí s právní zásadou neznalost práva (zákona) neomlouvá (*ignorantia iuris /legis/ non excusat*). Někteří autoři uvádějí na roveň přístupnosti též jasnost právních norem. Úroveň znalosti práva ve společnosti je obecně nízká a značně diferencovaná. Diferenciace znalosti práva ve společnosti vyjadřuje i určitý aspekt mocenského rozvrstvení ve společnosti, které tuto diferenciaci dále prohlubuje. Určité sociální skupiny tak mohou tohoto stavu zneužívat ve svůj prospěch a účelově úroveň znalosti práva ve společnosti omezovat. Právo se pak stává výsadou právních specialistů.¹⁹

2. Promítnutí hodnotového konsensu společnosti v právních normách

Proces spontánní institucionalizace právních norem byl uzavřen již před několika stoletími. Úspěšnost normotvůrce vystihnout obsahově hodnotový konsensus společnosti a promítnout ho do normotvorby je limitována mírou poznání tohoto konsensu a ochotou a zájmem ho respektovat. V pozdně moderní společnosti navíc přistupuje základní problém spočívající v rostoucí hodnotové a normativní heterogenosti společnosti násobené

¹⁸ EVAN, W. *Social Structure and Law: Theoretical and Empirical Perspectives*. London: Sage Publications, 1990, s. 66 an.

¹⁹ PODGÓRECKI, A. (ed.). *Knowledge and Opinion about Law*. London: Martin Robertson, 1973, s. 101 an.

etnickou, národnostní a kulturní diferenciací společnosti. Dosažení určitého stupně hodnotového konsensu ve společnosti se tak s postupující postmodernou jeví stále více problematické.

3. Komplexita práva

Narůstá složitost, mnohotvárnost a nahodilost společnosti. S růstem možnosti voleb narůstá i komplikovanost práva a riziko zklamání aktéra. Právo má toto riziko zklamání napomáhat snižovat.²⁰ Složitější právo vytváří limity poznatelnosti práva. Nesnadná orientace v právu a nesrozumitelnost práva zvyšuje nezbytnost obracet se na právní profesionály, což ale znamená finanční náklady. Narůstající složitost práva snižuje důvěru v právo a znesnadňuje právní socializaci.

4. Přísnost legálních sankcí

Stále se udržuje stará právní doktrína, že právo, které není doprovázeno sankcí, je bezzubé. Stále je vedena polemika, zda jsou užitečnější přísnější, nebo mírnější právní sankce.²¹ Studie sledující důsledky zrušení trestu smrti ale nepotvrdily jednoduché uvažování o odstrašující funkci přísných trestů. Důvěru v právo nelze budovat na zpřísnění trestních a jiných právních sankcí.

5. Neodvratitelnost legálních sankcí

Na důvěru občanů v právo a odstrašení potencionálního porušitele práva od protiprávního jednání má podstatný vliv vědomí neodvratitelnosti sankcí, a to podstatně větší než zpříšňování sankcí. Protiprávní jednání musí být odhaleno, stíháno a potrestáno. Svou roli hraje stále i obava z morálního odsouzení sociálním okolím, které se v případě soudního řízení o porušení práva dozví. Neodvratitelnost uložení sankce je umocněna rychlostí soudního řízení.

²⁰ Viz k tomu práce LUHMANN, N. *Sociální systémy: Nárys obecné teorie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006.

²¹ EVAN, W. *Social Structure and Law: Theoretical and Empirical Perspectives*. London: Sage Publications, 1990, s. 69.

6. Vynutitelnost práva ve společnosti

Vynutitelnost práva se liší podle jednotlivých právních odvětví. Je kupříkladu vyšší v oblasti finančního práva než v oblasti stavebního práva. Úroveň vynutitelnosti práva je ovlivněna také významně daným společensko-politickým systémem. Totalitní společnosti mají relativně větší možnosti vynucení trestního práva vzhledem k omezování řady práv a svobod občanů a vytvořenému rozsáhlému represivnímu aparátu. Obecně je vynutitelnost práva významně určena kapacitními možnostmi orgánů a institucí zajišťujících výkon práva. Dlouhé soudní řízení s neodůvodněnými průtahy oslabuje důvěru v právo a funkčnost práva.

7. Stejný (rovný) přístup při vynuovení práva

Jde o naplnění principu rovnosti před zákonem a rovnosti před soudem bez ohledu na sociální, ekonomické nebo politické postavení účastníků řízení, bez ohledu na etnickou, náboženskou, kulturní či národní příslušnost. Stejně (rovně) zacházení bez diskriminace a zvýhodňování při vynuovení práva je významnou součástí důvěry v právo.

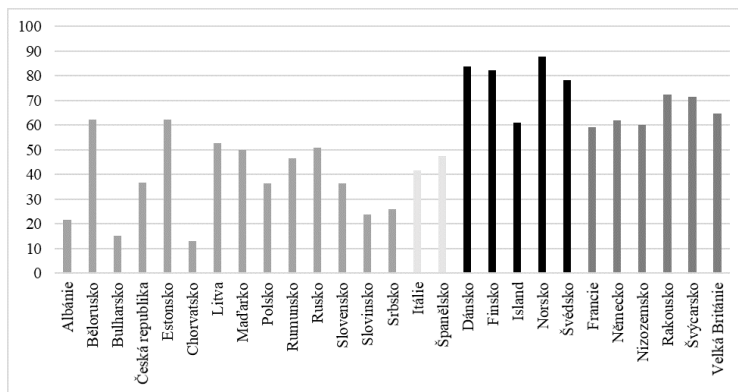
Stav důvěry v právo v ČR

Pro posouzení stavu důvěry v právo v České republice ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi lze využít výsledků šetření European Values Study Foundation (EVS), které probíhá pravidelně v intervalu 7 let od roku 1980 ve většině evropských zemí, přičemž Česká republika se ke sběru dat připojila v roce 1991 a zúčastnila se i poslední vlny šetření v roce 2017.²² Šetření obsahuje dotazník o lidských hodnotách, postojích a názorech, které lze následně mezinárodně srovnávat. Používá reprezentativní vzorky založené na náhodném nebo kvótním výběru o velikosti

²² *European Values Study 2017: Integrated Dataset*. Dostupné z: <https://dbk.gesis.org/dbksearch/sdesc2.asp?no=7500&db=e&doi=10.4232/1.13090>.

minimálně 1000 respondentů na jednu zemi. Výzkumné šetření se zaměřilo i na otázku důvěry v právní systém.

Obr. 1: Důvěra v právní systém v evropských zemích v roce 2017

Zdroj: EVS 2017 + analýza dat²³

V důvěře v právní systém Česká republika zaostává za západoevropskými zeměmi a mezi postkomunistickými zeměmi je na střední úrovni. Z tabulky je zřejmé, že do důvěry v právo se promítají i politické a ideologické momenty té které země. V současné době se pak do důvěry v právo nutně promítnou opatření omezující některá základní práva a svobody v souvislosti s koronavirovou epidemií. Lze předpokládat, že v některých zemích se projeví i důsledky protestních hnutí, zejména v Bělorusku a Rusku.

²³ Viz kapitola URBANOVÁ, M., VEČEŘA, M. Law, Society and Mediation. In: HOLÁ, L. a kol. *Mediation in the Reflection of Law and Society. European Perspectives*. Praha: Wolters Kluwer, v tisku.

Je třeba pěstovat důvěru v právo?

S právem je spojován symbol spravedlnosti, právo koresponduje lidskému smyslu pro spravedlnost. Do důvěry v právo se projektuje silná potřeba každého člověka věřit, že žije ve spravedlivém světě, kde každý dostane to, co mu náleží, a že s ním bude zacházeno spravedlivě, jak konstatují americké behaviorálně orientované studie spravedlnosti v právu.²⁴ Potřeba spravedlnosti je pro člověka stejně důležitá jako potřeba pravdy.

Spravedlnost je od Platónových úvah primárně spojována s kvalitou sociálního řádu, k němuž má právo jako normativní a hodnotový systém významně přispívat. Důvěra v právo se promítá do očekávání právních subjektů ve vztahu k právu a z druhé strany do jejich ochoty právo respektovat a dodržovat. Zároveň představuje i závazek, který vztahuje občanská společnost vůči státu a státním orgánům a institucím. Stav důvěry v právo je předpokladem funkčnosti práva a právních institucí, jejich efektivity a legitimacy. To je i odpověď, proč je třeba ze strany občanské společnosti, právního státu a státních institucí usilovat o vytváření důvěry v právo ve společnosti kvalitní normotvorbou a řádným výkonem práva.

²⁴Americký psycholog Melvin J. Lerner na základě empirických studií nazval tento fenomén „vírou ve spravedlivý svět“. LERNER, M. J. *The Belief in a Just World*. New York: Plenum Press, 1980, s. 19 an.